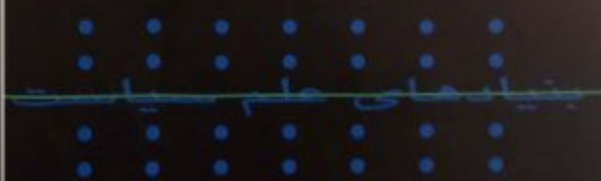

عبدالرحمن عالم

بنیادهای علم سیاست

ketabtabla

سرشناسه: عالم، عبدالرحمن، ۱۳۳۹ - عنوان و نام پدیدآور: بنیادهای علم سیاست / عبدالرحمن عالم.
• مشخصات نشر: تهران: نشر نی، ۱۳۷۳. • نوبت چاپ: چاپ سی و پنجم، ۱۴۰۱. • مشخصات ظاهری: ۲۹۱ ص: نمودار.
• شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۲-۱۷۵-۴. • وضعیت فهرست‌نویسی: فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا. • یادداشت:
کتابخانه: ص: [۳۸۳]-۳۶۱. • موضوع: علوم سیاسی. • رده‌بندی کنگره: ۱۳۷۸ ب ۶ ج ۲ / ج ۱۸ ۷۱. • رده‌بندی دیویی:
۳۲۰. • شماره کتابشناسی ملی: ۷۴.۸۵۰ م

قیمت: ۱۲۰۰۰۰ تومان

نشرنی

بنیادهای علم سیاست

عبدالرحمن عالم

چاپ سی و پنجم: تهران، ۱۴۰۱، ۱۶۵۰ نسخه

اینترکالی: باختر • چاپ و صحافی: فراز

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۲-۱۷۵-۴

نشانی: تهران، خیابان دکتر فاطمی، خیابان رهی معیری، نطاطع خیابان فکوری، شماره ۲۰

کد پستی: ۱۴۱۳۷۱۳۷۱، تلفن دفتر نشر: ۸۸۰۲۱۲۱۴، تلفن واحد فروش: ۸۸۰۰۴۶۵۸، شماره: ۸۹۷۸۲۴۶۴

www.nashreney.com • email: info@nashreney.com • nashreney

© تمامی حقوق این اثر برای نشرنی محفوظ است. هرگونه استفاده تجاری از این اثر یا تکثیر آن کلاً و جزئاً، به هر صورت (چاپ، فتوکپی، صوت، تصویر و انتشار الکترونیکی) بدون اجازه مکتوب ناشر ممنوع است.

مقدمه

از زمانهای دور علم سیاست را ارباب علوم نامیده‌اند. این سخن امروزه گزاف به نظر می‌رسد، اما دور از حقیقت نیست. در جوامع امروزی سیاست چنان با زندگی مردم آمیخته است که همگان خواه‌ناخواه با آن سروکار می‌یابند؛ یا بر آن تأثیر می‌گذارند یا از آن متأثر می‌شوند. جنبه‌های گوناگون زندگی مادی و معنوی به نحوی با سیاست مربوط می‌شود و از این راه سیاست در جایگاهی قرار می‌گیرد که همه حوزه‌های زندگی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را در بر می‌گیرد.

علم سیاست به شناخت سیاست می‌پردازد و به دلیل پیوندی که سیاست با همه جنبه‌های زندگی دارد، علم سیاست نیز ناگزیر با همه علوم که هر یک وظیفه شناخت جنبه‌ای از جنبه‌های زندگی مادی و معنوی را بر عهده دارند ارتباط می‌یابد. دستاوردهای علمی آنها را به خدمت می‌گیرد و همچنان ارباب علوم می‌ماند. با چنین جایگاهی، علم سیاست، در میان علوم، به ویژه علوم اجتماعی، موقعیت برجسته‌ای دارد و علاقه‌مندان زیادی را به سوی خود می‌کشاند تا آنها را آموزش دهد و برای عهده‌دار شدن مشاغل و مسئولیتهایی آماده کند. برای کسب این آموزش و یافتن آمادگی، آشنایی با اصول، مفاهیم و مبانی علم سیاست، مانند هر علم دیگر، ضرورت دارد. بنیادهای علم سیاست، این وظیفه را بر عهده گرفته است تا دانشجویان علوم سیاسی را با این اصول، مفاهیم و مبانی آشنا کند.

در نوشتن بنیادهای علم سیاست، کوشیده‌ام، با ارائه مطالب لازم، دانشجویان ماهیت فعالیت‌های سیاسی، چگونگی پیدایش نهادهای سیاسی، و جایگاه سیاست در زمینه گسترده زندگی اجتماعی را به طور نظری و عملی دریابند. بخش‌های این کتاب به دانشجویان کمک خواهد کرد محتوای دروسهای تخصصی علم سیاست را فراچنگ آورند و از مطالعات سیاسی بیشتر و بهتر بهره ببرند.

برای نوشتن این کتاب از منابع گوناگون بهره بردام. این منابع را در وهله نخست می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: منابع به زبان فارسی و منابع به زبان انگلیسی. در زبان فارسی، در زمینه اصول و مبانی علم سیاست، اینک چند کتاب، تألیف یا ترجمه، در دسترس است و برخی از آنها ارزش علمی درخورری دارند. برشمردن نام این کتابها در اینجا فایده‌ای ندارد، اما با آنها در زیرنویسها و کتابنامه این نوشته آشنا خواهید شد. در مورد منابع به زبان انگلیسی هم باید یاد آور شوم که اغلب آنها در کتابخانه دانشکده حقوق و علوم سیاسی، کتابخانه مرکز مطالعات عالی بین‌المللی دانشگاه تهران، و کتابخانه دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه وجود دارد. این دسته از منابع این نوشته، اغلب چاپ آمریکا و انگلستان است. اما از سه کتاب چاپ هند و از کتاب یک نویسنده آفریقایی نیز استفاده کرده‌ام.

بنیادهای علم سیاست در ۱۶ فصل تنظیم و ارائه شده است. در فصل اول پس از شناخت مقدماتی زندگی سیاسی، به تعریف، عرصه و تقسیمات علم سیاست پرداخته شده و کوشش به عمل آمده است محتوا و ماهیت این علم‌بازشناسی شود. فصل دوم به توضیح و تبیین روشهای علم سیاست اختصاص دارد و طی آن از روشهای متداول در مطالعات سیاسی و رهیافتهای این علم سخن گفته شده است. فصل سوم پیوندهای علم سیاست با دیگر علوم اجتماعی را نشان می‌دهد و در فصل چهارم برخی از مهمترین مفاهیم جدید در علم سیاست، مانند ایدئولوژی، قدرت، اقتدار، مشروعیت، نوسازی و... توضیح داده شده است. فصل پنجم مطالعه‌ای است در شناخت دولت و ملت و در این فصل عناصر تشکیل دهنده دولت و عوامل پیدایش ملت و رشد روحیه ناسیونالیستی بازشناسی می‌شود. در فصل ششم نظریه‌های توضیح دهنده منشأ دولت بیان و بررسی شده و ادامه آن در فصل هفتم پی گرفته شده است که به بررسی تحول و تکامل تاریخی، و شناساندن گونه‌های اولیه دولت اختصاص دارد. فصل هشتم ماهیت و هدفهای دولت را باز می‌نماید و طی این فصل ماهیت دولت از دیدگاه نظریه ارگانیک، و اینکه آیا دولت هدف است یا وسیله، بررسی شده است. در فصل نهم سرشت حاکمیت و انواع آن شناخته می‌شود. طبقه‌بندی حکومتها محتوای فصل دهم را تشکیل داده است. طی این فصل پس از بحث درباره طبقه‌بندی قدیمی و جدید حکومتها، شکلهای کلاسیک حکومت توضیح داده شده است. فصل یازدهم به دموکراسی و مسائل آن می‌پردازد و شناخت دیگر شکلهای حکومت در فصلهای دوازدهم و سیزدهم صورت می‌گیرد. در فصل چهاردهم درباره احزاب سیاسی و گروههای فشار بحث شده و پس از شناخت

حزب سیاسی، نظامهای حزبی و ماهیت گروههای فشار یا ذی نفوذ بازشناسی شده است. بحث درباره افکار عمومی و تبلیغات محتوای فصل پانزدهم است و مطالب کتاب با ارائه توضیحاتی درباره دولت رفاه در فصل شانزدهم به پایان می‌رسد.

تعریف، محتوا و ماهیت علم سیاست

۱. شناخت اولیه

تفکر سیاسی در عهد باستان، و در غرب، از یونان آغاز شد. اما علم سیاست، به عنوان یک رشته آموزشی عالی، تاحدی نو است و طی صد سال گذشته رشد یافته است. پیش از آن، بررسی و توجه بی‌گیرانه سیاست در انحصار شهریاران، سیاستمداران، فیلسوفان و حقوقدانان بود. مردم در امور عمومی نقشی نداشتند، و به سیاست و نظریه پردازی سیاسی هم چندان نمی‌پرداختند.

با پیدایش دموکراسی نو و ناسیونالیسم، انحصار علم سیاست به پایان رسید و سیاست کاری همگانی شد. گسترش آموزش و پرورش به رشد فزاینده آگاهی سیاسی توده‌های مردم انجامید و از این راه مردم روز به روز بیشتر در جریانهای سیاسی شرکت کردند. دیگر هیچ سیاستمدار یا متفکری نمی‌توانست به مردم بی‌توجه باشد. افکار عمومی اهمیت زیادی یافت و بنابراین نه تنها حکومتها بلکه گروههای سازمان یافته و احزاب سیاسی کوششهای زیادی کردند تا بر آن تأثیر گذارند. اجتماعات و تظاهرات گسترده مشخصه جریانهای سیاسی شد. تشکیلات حزبی رو به کمال گذاشت تا در انتخابات ادواری مبارزه را تا بهروزی پیش ببرد و در دوره میان انتخابات برای جذب هواداران بیشتر تبلیغات گسترده را امکان‌پذیر گرداند. تنها از این راه احزاب سیاسی توانست‌اند به قدرت سیاسی دست یابند، برنامه‌های خود را عملی کنند، و امکان دمکراتیک شدن فزاینده سیاست عملی را فراهم آورند. این وضعیت را نظریه سیاسی نمی‌تواند نادیده بگیرد. بنابراین، امروزه گفته می‌شود که همه اقتدار سیاسی به مردم تعلق دارد و قدرت سیاسی هم باید در راستای منافع توده‌ها عمل کند. نظریه سیاسی اینک، در واقع به سنجش و ارزیابی

نهادهای گوناگون سیاسی می‌پردازد تا دریابد آیا این نهادها قادرند منافع مردم را تأمین کنند یا نه. امروزه پرداختن به نظریه‌های سیاسی دیگر کاری برای اوقات فراغت عده‌ای فارغ از غم نان نیست، بلکه کار همه کسانی است که به آن علاقه دارند و می‌خواهند به نظریه‌پردازی سیاسی بپردازند تا جریانه‌های سیاسی را تبیین کنند.

اما در بررسی سیاستها و در مطالعه علم سیاست دشواری بزرگی وجود دارد. همان‌طور که یلینک^۱ به روشنی گفته است، هیچ علمی به اندازه علم سیاست نیازمند دانشواژه‌های دقیق نیست. دانشواژه‌های این علم معانی دقیقی ندارد و اهمیت زیانناختی، کاربرد عمومی و مفهوم علمی این دانشواژه‌ها اغلب فرقی دارند، سبب سردرگمی می‌شوند، و باعث می‌گردند علم سیاست دقیق نباشد.

در مورد دانشواژه‌های دیگر علوم اجتماعی نیز این سردرگمی و دقیق نبودن کم‌وبیش وجود دارد؛ اما علم سیاست به طرز خاص مورد یورش درشنگوییهای واژه‌های مبهم قرار گرفته است. کانلین^۲ نظر داده است که در بحثهای سیاسی علم سیاست به ندرت واژه‌ای وجود دارد که مبهم نباشد. علم سیاست، تا حدی این نقص را از ادبیات با سابقه و کهن خود به ارث برده است، اما بیشتر مربوط به آن است که علم مورد بررسی ما، علمی زنده و در حال رشد است. دانشواژه‌های علم سیاست به دلیل رواج عمومی و عامیانه‌ای که دارند، پاکیزگی خود را از دست می‌دهند و دستخوش ابهامات گوناگون می‌شوند. برخی از سیاستمداران و حقوقدانها، که نتایج کاربرد نادرست دانشواژه‌های گوناگون علم سیاست برایشان اهمیتی ندارد، آنها را در سخنان و نوشته‌های خود به کار می‌برند و موجب ابهام در تفاهم می‌شوند. این گونه افراد در واقع به کاربرد درست و دقیق دانشواژه‌های سیاسی توجه ندارند، بلکه آنها را برای ایجاد تأثیر یا تأثیرگذاری به کار می‌برند. از سوی دیگر، اندیشه‌های نو و نظریه‌های ناشنیده گسترش می‌یابند، در نتیجه واژه‌های جدیدی رواج می‌پذیرند و گاه واژه‌های قدیمی در معانی جدیدی به کار می‌روند. چنین وضعی شاید برای علمی که در حال رشد است گریزناپذیر باشد، اما تفکر روشن و تفاهم را مختل می‌کند.

سیاست‌شناسان از این دقیق نبودن دانشواژه‌ها آگاه‌اند و گاه کوششهایی به عمل می‌آید تا دانشواژه‌ها به درستی باز شناخته و به کار برده شوند؛ اما راهی دراز در پیش است تا علم سیاست سرانجام دارنده معانی دقیقی برای دانشواژه‌های خود باشد.

1. Jellinek

2. Catlin

سردرگمی و نبود توافق در مورد کاربرد دانشواژه‌های سیاسی حتی نام «علم سیاست» را هم در بر می‌گیرد. برخی از متفکران و پژوهشگران، «علم سیاست»^۱ را به کار می‌برند، اما برخی دیگر همچنان از کاربرد شکل باستانی یونانی آن، یعنی «سیاست»^۲ جانبداری می‌کنند. گروه سوم نام آن را «سیاست نظری»^۳ گذاشته‌اند، و سرانجام گروهی دیگر آن را «علمی سیاسی»^۴ می‌دانند و نه «علم سیاست»^۵. پیداست که این نامگذاری‌ها روشن نیست، به ویژه آنگاه که واژه «سیاست»، یعنی دانشواژه رایج یونانی را به کار ببریم که هم معنی «علم سیاست» را دارد و هم به خود «سیاست» نظر دارد یا در برگیرنده سیاست نظری و عملی است.^۶

دانشواژه «سیاست» (politics) از واژه یونانی «پولیس» (polis = شهر) برگرفته شده است. ارسطو، گفته است: «انسان به حکم physis موجودی است که برای زندگی در polis آفریده شده است.»^۷ از نظر یونانیها سیاست دانشی مربوط به امور یک شهر بود؛ اما در یونان شهر و دولت از هم جدایی ناپذیر بودند. یونانیها در جاهایی زندگی می‌کردند که ما امروزه آنها را «شهر - دولت»^۸ می‌نامیم. هر شهر - دولت، یک شهر، حومه و اراضی اطراف آن را در بر می‌گرفت. افزون بر آن، واژه «پولیس» در زبان یونانی تنها در برگیرنده «شهر» نبود، بلکه در معنی «دژ»، «دولت»، و «جامعه» هم به کار می‌رفت. حمید عنایت در پیشگفتار ترجمه سیاست ارسطو، توضیح داده است که:

مفهوم شهر یا polis یونانی تفاوت آشکار دارد. شهر، به معنای جایگاه زیست مردمان را در یونانی asty می‌نامیدند. polis در آغاز قلمه‌ای بود که در پای asty ساخته می‌شد، اما مفهوم آن تغییر یافت و به معنای جامعه منظم سیاسی به کار رفت. برخی از محققان می‌گویند که واژه polis در اسناد آتن بخصوص به معنای جامعه سیاسی یک کشور در ارتباط با

1. political science
2. politics
3. theoretical politics
4. political science
5. the political science

۶. همین‌جا اشاره شده که سیاست با علم سیاست تفاوت دارد. سیاست در مفهوم کلی در زندگی اجتماعی وجود دارد، اما علم سیاست را باید مانند هر علمی آموزش داد و همان است که در دانشگاهها آموخته می‌شود یا کسانی خودآموزی می‌کنند. برای تعریف سیاست و علم سیاست نگاه کنید به بخش «تعریف علم سیاست» در همین فصل.
 ۷. ارسطو، سیاست، ترجمه حمید عنایت، چاپ سوم (تهران: شرکت سهامی کتابهای جیبی، ۱۳۶۴) ص ۵.

کشورهای دیگر، و یا به عبارت بهتر، به معنای «شخصیت بین‌المللی» کشور آمده و در برابر آن واژه «دموس / demos» (ریشه «دموکراسی») بر مجموعه سازمان داخلی یک کشور اطلاق می‌شده است.^۱

بنابراین، اگر واژه «پولیس» را از زبان یونان باستان جدا کنیم، دانشواژه «شهر - دولت» بی‌معنی خواهد شد. در واقع، سیاست، در معنی یونانی، علم حکومت بر شهر بود. این معنی راسی‌لی مطرح کرده و سیاست را «علم شهرها» نامیده است.^۲ اما این معنی را نباید چنین تعبیر کرد که حدود یا جهان‌بینی متفکران سیاسی یونان باستان محلی یا تنگ بوده است. بررسی‌های سیاسی آنها از بسیاری جهات عمیقتر و گسترده‌تر از آن جهان‌بینی‌هایی بود که پس از فروپاشی شهر - دولتهای یونان و روم باستان پدیدار شد.

مفهوم پذیرفته شده و به کار رفته امروزین «سیاست» از مفهوم «علم سیاست» فراتر می‌رود. امروزه واژه «سیاست» به مسائل جاری حکومت و جامعه که ماهیت اقتصادی و سیاسی در مفهوم علمی دارند، اشاره می‌کند. به گفته رابرت دال «سیاست یکی از حقایق غیرقابل اجتناب زندگی بشر است. انسانها در هر لحظه از زمان به نوعی با مسائل سیاسی درگیر می‌باشند».^۳ «تنها از راه روند سیاسی است که انسان می‌تواند امیدوار باشد زندگی خو در بر پایه خرد و کمال مطلوبها قرار دهد».^۴ پریکلس یونانی در یک مرثیه گفته است: «آدمی که به کار سیاست نپردازد شایسته صفت شهروندی بی‌آزار نیست، بلکه باید او را شهروندی بی‌خاصیت بدانیم». وقتی که گفته می‌شود کسی به سیاست علاقه دارد، مقصود آن است که او به مسائل جاری کشور مانند مسائل صادرات و واردات، مسائل مربوط به کار و کارگر، روابط قوه مجریه با قوه مقننه، فعالیتهای احزاب و سازمانهای سیاسی و بسیاری دیگر از مسائل و فعالیتهای سیاسی - اقتصادی و فرهنگی - اجتماعی توجه دارد. در این معنی سیاست فراتر از یک علم است، و سیاستمدار هم کسی است که در این گونه مسائل شرکت فعال دارد و تصمیم‌گیری می‌کند، هر چند که ممکن است درک و شناخت چندان درستی هم از اصول و بنیادهای علم سیاست نداشته باشد. وانگهی، در حالی که علم سیاست آگاهی مشترک انسانها در همه جامعه‌هاست، سیاست

۱. همان. ص. سیزده و چهارده.

2. John R. Seeley, *Introduction to Political Science* (London: George Allen and Unwin, 1923) p.32.

۳. رابرت دال، تجزیه و تحلیل جدید سیاست، ترجمه حسین نظریان (تهران: نشر مترجم، ۱۳۶۴) ص.۱.

4. A. Rubinstein, G. Thumm, *The Challenge of Politics: Ideas and Issues*, 3rd ed. (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice - Hall, Inc., 1970) p.2.

ماهیت فعالیتهای سیاسی، چگونگی پیدایش نهادهای سیاسی و جایگاه سیاست در زمینه گسترده زندگی اجتماعی در این کتاب بررسی شده است. مباحث کتاب به دانشجویان کمک می‌کند تا محتوای دروس تخصصی علم سیاست را فراچنگ آورند و از مقالات سیاسی، بیشتر و بهتر بهره ببرند. تعریف محتوا و ماهیت علم سیاست، روش‌های علم سیاست و مفاهیم جدید این علم، نظریه‌های منشأ و خاستگاه دولت، طبقه‌بندی حکومت‌ها، دموکراسی، احزاب سیاسی و گروه‌های فشار و دولت رفاه از جمله مباحث اصلی کتاب است.

ISBN 978-964-312-175-4

9 789643 121754

نشرنی